

FTAMP 14.01.01

DOI: <https://doi.org/10.47344/sdu%20bulletin.v63i2.887>

Әбілда Ұлбала^{1*}

¹125 High School, Алматы, Қазақстан

*e-mail: 211301027@stu.sdu.edu.kz

БІЛМАЛУШЫЛАРДЫҢ МӘТІН АРҚЫЛЫ МӘДЕНИТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа. Қазіргі уақытта білім беру жүйесі жаңа деңгейге көтерілді. Заман талабына сай білім беру жүйесі де өз алдына мақсат қойды. Ол өз ойы бар, барлық құзыреттіліктерді меңгерген, сауатты, психологиялық негіздерге сай білім алған, дүниетанымы кең, еркін ойлы тұлға дайындау. Соңғы уақыттарда білім беру жүйесінде білімалушылардың дүниетанымын кеңейту, таным көкжиегін дамыту мақсатында «мәдениеттанымдық құзыреттілік» ұғымы жиі қолданылуда. Мәдениеттанымдық құзыреттілігі қалыптасқан, жетілген тұлға әрдайым сұранысқа ие. Оқыту процесінде оқушының қабылдауына, зейініне, танымына, түсінуіне мән берілу қажет. Мәдениеттанымдық мәтіндер арқылы баланы оқытудың мәні өте зор. Мәтін арқылы оқушылардың мәдениеттанымдық құзыреттілігі қалыптасатыны мақалада дәлелденіп отыр. Оқушылардың мәтін арқылы мәдениеттанымдық құзыреттілігін арттырудың психологиялық негіздері мақалада тереңірек қарастырылады.

Түйін сөздер: таным, құзыреттілік, мәтін, танымдық аймақ, мәдениет, мәдениеттаным, оқыту.

Қазіргі таңда білім беру жүйесі қоғам талабына сай негізгі бағытын білімалушылардың ой-сезіміне, қабілетіне, қабылдауына, жалпытанымдық аймақтарға бағыттап, назар аударуда. Білім берудің басты мақсаты – озық ойлы, өзіндік талдау жасай алатын, жеке пікірі бар, шығармашылық тұрғыдан ерекше ойлай алатын, жан-жақты, қабілетті, өз ісіне жауапкершілікпен қарайтын, мәдени құзыретті тұлға қалыптастыру. Осы тұрғыда білім беру жүйесін жетілдіру мақсатында құзыреттілікті қалыптастыру тәсілі қолданылып жүр. Мақаламызда білімалушылардың мәтін арқылы мәдениеттанымдық құзыреттілігін арттырудың психологиялық негіздерін қарастырмақпыз. Психологиялық негіздерге

тоқталмас бұрын, құзырет, мәдениет, таным түсініктеріне анықтама беріп, мәденитанымдық құзыреттілік ұғымына тереңірек үңілсек.

Құзыреттілік ұғымы – соңғы жылдары педагогика саласында тұлғаның субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым. Құзыреттіліктің латын тілінен аудармасы «competens», белгілі сала бойынша жан-жақты, хабардар, білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді [1, 30]. Білімалушылардың заман ағымына ілесіп, тұлға болып қалыптасуы үшін жан-жақтылық, нақтылық қасиеттері болуы абзал. Әр білімалушыны тұлға ретінде қалыптастыру – қоғамның міндеті әрі білім беру жүйесінің басты мақсаты.

Құзыреттіліктің кәсіби, әлеуметтік, азаматтық, интеграциялық, танымдық т.б. түрлері бар. Білімалушыларды жан-жақтан қаумалаған ақпарат көздерінен барлығын емес, керегін ғана сіңіріп, оны қажетіне қолдана алуды үйрету үшін құзыреттіліктің түрлерінің ішіндегі танымдық құзыреттіліктің, әсіресе мәденитанымдық құзыреттіліктің орны ерекше.

Таным – тұлғаның әлем, қоршаған орта және өзі туралы ойларының нәтижесі. Мәдениет – адам әрекетінің, саналы қызметінің көрінісі. Мәдениет адамсыз жаралмайды. Белгілі американ психолог-гуманисі А.Маслоу: «Мәдениет біздің психологиялық және биологиялық табиғатымызға өте жақын, сондықтан оқытудың негізі ретінде қарау керек», -дейді [2, 57]. Мәдениет, таным, құзыреттілік ұғымдарын біріктіре отырып, мәденитанымдық құзыреттілікке түсініктеме беріп өтсек. Мәденитанымдық құзыреттілік дегеніміз – құндылықтарға негізделген білім мен дағдыны игеріп, бойына сіңіріп, өмір сүру салтына пайдаланып, үздіксіз дамытып отыратын қабілеттің болуы. Аталған компоненттерді жүйелі түрде ұйымдастырғанда ғана мәденитанымдық құзыреттілік қалыптасады.

Білімалушылардың бойына мәденитанымдық құзыреттілікті қалыптастыруда мәтіннің қызметі орасан. Тұтас, жүйеленген, бас-аяғы жұп-жұмыр, ойы аяқталған, оқырманның танымын кеңейтетін мәтіндер кез келген уақытта «тәрбие құралы» бола алады.

И.Р.Гальперин «Текст как объект лингвистического исследования» атты еңбегінде: «Мәтін аяқталған сөйлеу үдерісінің туындысы болып табылады. Бұл туынды жазбаша құжаттың идеясында объектіленген, құжаттың, шығарманың түріне сәйкес әдеби сипатта өңделген, атаудан (тақырыптан), әр түрлі лексикалық, грамматикалық, логикалық, стилистикалық байланыста топтасқан ерекше бірліктер қатарынан тұрады.

Мәтін – бұл мақсаты мен прагматикалық мәні бар шығарма», -деп анықтама берген [3, 18]. Ғалымның пікірінше кез келген мәтіннің айтар ойы, өзіне тән ерекшелігі, мақсаты болады. Мәтіннің мақсатты болуы білімалушыға мәтін арқылы белгілі бір тақырыпты түсіндіруде, тың ой қозғауда, құзыреттіліктерді қалыптастыруда пайдасы көп. Мәтін – ауызша тараған барлық пайдалы ақпараттарды білімалушыларға жазбаша түрде жеткізу. Мәтінді білімалушыларға жеткізіп қана қоймай, саналарына сіңіре отырып, өмірінде пайдалануға да амал жасау керек.

Бір мәтінді әр білімалушы әртүрлі қабылдайды. Мәтіннің айтар ойын бірі терең түсініп, өмірінде пайдаланса, екіншісі жартылай қабылдайды, үшіншісі мүлдем түсінбеуі мүмкін. Мәтінді ұсынбас бұрын білімалушылардың психологиялық қасиеттеріне (қабылдау, ойлау, ес, зейін, қиял, т.б.), жас ерекшеліктері психологиясына, тұлға психологиясына назар аудару керек. Бір сыныпта отырса, демек бірдей қабылдайды, түсінеді деу қателік болмақ.

XX ғасырда психологтар бала дүниеге келгеннен бастап 7 жасқа дейінгі аралықты балалық шақ кезеңі деген тұжырымға келген. Ұзақ уақыт зерттеудің нәтижесінде қазіргі психология балалық шақ бала бастауыш сыныпты аяқтағанша, тіпті жасөспірімдік кезеңге дейін созылады дейді. Әлі балалық кезеңнен өтпеген білімалушыға күрделі, айтар ойы терең мәтінді ұсынсақ, жеткілікті дәрежеде қабылдап, ой қорыта алмайды.

Ұсынған мәтініміз ұғыныңқы, мақсатты және нәтижелі болуы үшін ең алдымен психологиялық негіздерге, оның ішінде білімалушының танымдық жан қуаттарына, басқаша айтқанда танымдық аймағына назар аударғанымыз жөн.

Танымдық аймаққа:

1. Зейін
2. Түйсік
3. Қабылдау
4. Ес
5. Ойлау
6. Қиял кіреді. Мәтінмен жұмыс кезінде, әр балаға құндылықтарды сіңіріп, құзыреттіліктерді қалыптастыруда танымдық аймақтың қаншалықты маңызды әрі керек екенін білу үшін әрқайсысына жеке тоқталып өтейік.

Мәтінмен жұмыс кезінде ең алдымен білімалушының зейінін мәтінге аударту керек. Оқу жұмысында зейіннің маңызы өте үлкен. Оқудың табысты болуы көбінесе мұғалімнің оқушылардың зейінін қаншалықты оқуға аудару білуіне байланысты [4, 131]. Зейін – сананың өзіне қатысы

жоқ дүниелерге назар аудармай, қажетті дүниелерге ден қоюы. Зейін ырықсыз, ырықты, үйреншікті деп үшке бөлінеді. Мұғалім мәтін мазмұнына шолу жасап, қызықтырса, білімалушы ырықсыз зейін салады. Яғни еркінен тыс назар аударады. Мәтінге қызыққан соң, соңына дейін оқып ырықты зейін аударады. Мәтіннің өзін қызықтыра алатынын, мәтіннен керегін табатынын білгеннен кейін үйреншікті зейін салады. Бала зейінін әрдайым тәрбиелеп отыру керек.

Зейін қойып оқыған мәтіндегі ақпараттарды түйсікке аударамыз. Түйсік – ақпараттардың санамызда, миымызда бейнеленуі. Түйсік таным процестеріне жатады, өйткені адам таным процестері арқылы дүниені таниды. Түйсік басқа психикалық процестерге – қабылдауға, есте сақтауға, ойлауға, қиялға материал береді [4, 148]. Түйсік арқылы білімалушы мәтіннен әсер алады, ой түйеді.

Түйсік арқылы миға жеткен ақпараттарды сан жағынан емес, сапа жағынан бейнелейтін түйсіктердің жиынтығы – қабылдау. Әр білімалушының қабылдауы әртүрлі. Тұтастай қабылдау немесе іріктеп қабылдау – білімалушының ерекшелігі. Мысалы, мәтінде қайырымдылық, жауапкершілік және еңбекқорлық жайлы ақпараттар берілсе, бір білімалушы тек жауапкершілік немесе қайырымдылық жайлы айтылған қатарды, екінші білімалушы тұтас мәтінді қабылдауы мүмкін.

Санада қабылданған мәліметтердің сақталуы ес деп аталады. Есте қалдыру процесінде мәліметтердің ерекшелігі маңызды. Білімалушы мәтіннен бірнеше сөйлемді немесе тұтас мәтінді бір оймен есте сақтайды. Мәтінді есте сақтауда ассоциация маңызды. Кез келген жағдайда шешім қабылдау керек болса, ассоциация арқылы есте қалған мәтіндер көмекке келеді.

Есімізде сақталған ақпараттардан ой қорытылады, ойлау процесі жүреді. Ойлау – адамға ғана тән процесс. Білімалушы мәтінге зейін қойып, түйсініп, қабылдап, есте сақтаған соң барып ойланады. Мұғалім ұсынған мәтін әр білімалушыны ойландыра алса, ол – үлкен жетістік. Ойдан ой туады. Мысалы, мәтінде жауапкершілік туралы айтылса, білімалушы сол мәтін аясында ойланып, өз ішіне үңіліп, өзінің жауапкершілігінің сапасын анықтайды.

Мәтінде айтылған ақпараттар жайлы білімалушы ойлана отырып, өз басында жаңа дүниелер, ерекше идеялар тудырады. Бұл – қиял. Ойдан ой туудың нәтижесі – қиял. Қиялдау үшін білімалушының санасында білім қоры, нақты, жан-жақты ақпараттар болуы керек. Оқу барысында қолданатын мәтіндеріміз де жоғарыда аталған компоненттерге сай болғаны дұрыс.

Кез келген мәтін білімалушының зейінін аудартатын, түйсік арқылы жеңіл түрде қабылдай алатын, есінде қалып, ойландыра отырып қиялдауға ерік беретін болса, білімалушы саналы түрде мақсат таңдайды, ойлау қабілеті дамиды, білім қоры молығады, жан-жақты болады, мәденитанымдық құзыреттілігі қалыптасады. Оқу барысында ұсынылатын мәтіндерді таңдағанда, құзыреттілікті түрлеріне қарай іріктеп, жинақтап бергеніміз абзал. Іріктелген мәтіндердің күнделікті өмірде қолданылуы да маңызды. Білімалушылардың мәденитанымдық құзыреттілігін қалыптастыратын мәтіндердің бірнешеуіне тоқталып өтсек.

Киікті ысқырып атқан...

Кейде бағзыдан жеткен бірлі-жарым сөздің өзінен аталарымыздың қай істе қандай ұстанымда болғанын, негізгі болмыс, танымын аңғара беруге болады.

Мысалы, «ысқырып атқан киіктің обалы жоқ» дейді. Қадірін білген адамға осы сөз – ұлы қазына. Бұл – бізге бабаларымыздың биік парасатын көрсетіп тұрған бір белгі. Алла адам үшін жаратқан соң киік несібе болады. Қажеттіліктен аулайды. Ғажап, сөйте тұра «ысқырып ат» дейді. Киікке де берілген бір мүмкіндік. Қапы кетпеуі тиіс. Өйтсе "обал болады" дейді ұлы далалық заң. Мұны екінші жағынан кімге, не істесең де ескертіп істе деген сыңайдағы мәтел ретінде пайдаланамыз, әрине.

Иә, аталарымыз әдетте түлкіге бүркіт салады, анда-санда болмаса түлкіні мылтықпен ату қалыптаспаған. Былайша, оның өзі түлкі мен бүркітшінің арасындағы тартыс секілді. Бүркітінің бабын келтіре алмаса, бүркітін оңтайлы жерден жібере алмаса, иә құсының шамасы жетпесе, түлкі құтылып кетеді. Ол – түлкінің мүмкіндігі. Тіпті бүркітке ілдірмей інге кіріп кеткен түлкіні құтылдыға санап, ініне түтін салдырмай кері қайтқан қарт құсбегі-лер болғанын да ескі көздерден естігеніміз бар еді. Өйтпесе, іннің аузына от жағып түтін салса, түлкі атып шығады, томағасы алынып дайын отырған бүркіт іннен шыға қашқан түлкіні басып қалады. Міне, осы әдісті қолданбай «Жә, мұзбалақ! Инге дейін іле алмаған өзімізден көрейік» деп бүркітімен «кеңе-сіп» кері қайтқан атам Мұса жарықтықтың әңгімесін баласы Мәден ақсақал үнемі айтып отыратын [5, 97].

Мәтінді берудегі мақсат: білімалушыларға адамзатпен қатар, жануарларға, өсімдіктерге, жалпы қоршаған ортаға ізеттелікпен, құрметпен қарау керектігін түсіндіру, саналарында мәңгі сақталуына үлес қосу.

Тапсырма: үлкендерден мәтінде айтылған ойға ұқсас мәліметтерді жинақтау, сыныппен бірге талқылау. Білімалушы тапсырманы орындау арқылы үлкендерден ғибратты әңгімелер естіп, санасына сіңіріп, келесі

ұрпаққа жеткізеді.

Әр білімалушының табиғат, қоршаған орта туралы түсінігі әр түрлі. Бірі отбасында туғаннан жан-жануардан бастап, жыбырлаған жәндікке дейін мейірімге қарауды сіңіріп өссе, бірі керісінше... Жоғарыда баяндалған мәтінмен мазмұндас ақпараттарды оқығанда, қабылдағанда оқырман жағымды әсерге бөленеді. Автордың айтып отырған дүниесі өмірдегі шындық. Жазушы қоғамда болған оқиғаны өз көзімен көріп, көрген, түйген дүниесін көпшілікке жеткізіп отыр. Мәтін оқушының ойын дамытатын әрі тәрбие құралы болғандықтан, бұл мәтіннің де мақсаты білімалушыға әсер ету, ой салу.

Тоғызқұмалақ

Той үстінде ойналатын ойындардың шығуын үлкен шығармашылық табыстарға жатқызуға болады. Сондай ойындардың бірі – тоғызқұмалақ. Бұл қазақ халқында ертеден бар ойын. Тоғызқұмалақта есептей білудің маңызы зор. Кім есепке жүйрік болса, сол ұтып шығады. Ойын үстінде адамның ойлағыштығы, тапқыштығы, есептегіштігі, түрлі әдістерді қолдана білуі анықталады. Бұндай құнды қасиеттер ойын барысында қалыптасады. Сондықтан да тоғызқұмалақ ойынын жетілдіруге ерекше назар аудару керек. Кезінде осы ойынды ойнау үшін Абай өз ауылында үйірме де құрыпты. Сол заманның өзінде-ақ тоғызқұмалақпен әуестенушілер Абай ауылына арнайы жиналған. Мұнан басқа шахмат, дойбы ойындары да қазақ өмірінен тыс қалған емес [6, 23].

Мәтінді берудегі мақсат: Қазақ халқында ұлттық ойындар өте көп. Оқушылар ұлттық ойынның санаулысын ғана біледі. Күнделікті өмірде көріп, естіп, ойнап жүрген ұлттық ойындардың пайдасын, ойнаудағы мақсатын түсіндіру, ойынға қызықтыру.

Тапсырма: егер бала тоғызқұмалақ ойынын білмейтін болса, дене шынықтыру пәні мұғалімінен, үлкендерден, ойнай алатын кісілерден, тіпті болмаса арнайы курстардан үйрену. Тоғызқұмалақты ойнауды білсе, сол ойынды ойнай алмайтын досына, жақынына үйрету керек.

Мәтіндердің мағынасы, мазмұны, тәрбиелілігі, танымдылығы, өзектілігі, көркемдігі жеке тұлғаның мәдениетанымдық құзыреттілігін қалыптастыруға қызмет етеді. Мәтіннің негізгі қызметіне білімалушыны нақты ақпаратпен қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар тәрбиелеу мен білім беру де енеді. Білімалушылардың жас және білім ерекшелігіне қарай мәтіндер ұсынылады.

Мәтін білімалушылардың ой-өрісін, сөздік қорын байытумен қатар, қоғаммен тығыз қарым-қатынас жасауына ұйытқы бола отырып,

мәденитанымдық құзыреттілігін қалыптастыруда маңызды орынға ие. Мәтіннің бірнеше атқаратын қызметтері бар: білім беру, оқуға үйрету, ой дамыту, тәрбиелеу, тілді дамыту, т.б. Аталған қызметтердің барлығы білімалушыны тұлға ретінде қалыптастыруға негіз болады. Психологиялық негіздерге сүйене отырып, білімалушылардың бойына мәтін арқылы мәденитанымдық құзыреттілікті қалыптастырудағы негізгі мақсат – саналы, құндылықтарға бай, озық ойлы тұлға тәрбиелеу. Мәтін білімалушылардың дүниеге деген көзқарасын өзгертуде, дүниетанымдық өрісін кеңейтуде, сөздік қорды молайту арқылы тіл байлығын дамытуда, мәденитанымдық тәлім мен тәрбие беруде негізгі құралдың қызметін атқарады. О.Л.Каменская: «Мәтіндердің жиынтығы – жеке адамның тұтас дүниетанымынан көрінеді» [7, 51],-деп пікір айтқан. Бұл тұжырымда мәтін арқылы тұлғаның ой-өрісі кеңіп, таным көкжиегі қалыптасып, дүниетанымы кеңге қанат жаятыны нақты дәлелденіп отыр.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- 1 Құдайбергенова К.А. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критерийі // «білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және прак-тикалық нәтижесі» атты халықаралық ғылыми – практикалық конферен-цияның материалдары. 2008. 30- 32-б.
- 2 Жусупова Ж.А. Педагогикалық шеберлік: Оқулық. Алматы, 2011.- 316 бет.
- 3 Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 5-е, стереотипное. Москва: КомКнига, 2007. – 144 с. (Лингвистическое наследие XX века)
- 4 Жұмасова К. Психология: Оқулық. 2-басылым. – Астана: Фолиант, 2010. – 296 б.
- 5 Нұрғалымұлы Ұ. Дайағашшы: Өңгіме, эссе, мақалалар/. Астана: «Мираба», 2019. – 256 б.
- 6 Мұрғабаева А. Қазақ мәдениетіндегі ұлттық ойындардың ерекшелігі мен рәсімдік негіздері: Автореферат. Алматы, 2006. – 26 б.
- 7 Каменская О.Л. Текст и коммуникация. – Москва, 1990.

References

1. Qūdaibergenova K.A. Qūzyrlylyq – tūlğa damuynyñ sapalyq kriterii // «bılım sapasyn bağalaudyñ мәseleleri: әдіснамалық негізі және прак-

- tikalıyq nätijesi» atty halyqaralyq ğylymi – praktikalıyq konferen-sianyñ materialdary. 2008. 30- 32-b.
2. Jusupova J.A. Pedagogikalıyq şeberlik: Oqulyq. Almaty, 2011.- 316 bet.
 3. Gälperin İ.R. Teks kak obekt lingvisticheskogo issledovania. İzd. 5-e, stereotipnoe. Moskva: KomKniga, 2007. – 144 s. (Lingvisticheskoe nasledie XX veka)
 4. Jūmasova K. Psihologia: Oqulyq. 2-basylym. – Astana: Foliant, 2010. – 296 b.
 5. Nūrğalymūly Ū. Daiğaşşy: Äñgime, ese, maqalalar/. Astana: «Muqaba», 2019. – 256 b.
 6. Mūrğabaeva A. Qazaq mädenietindegi ūlttyq ойндардың ерекшелігі мен рәсімдік негіздері: Avtoreferat. Almaty, 2006. – 26 b.
 7. Kamenskaia O.L. Teks i komunikasia. – Moskva, 1990.

Abilda Ulbala¹

¹ 125 High School, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: 211301027@stu.sdu.edu.kz

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF INCREASING CULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS THROUGH TEXT.

Abstract. At present, the education system has reached a new level. The modern education system has also set a goal. This is the preparation of a free-thinking person who has his own thoughts, who has mastered all the competencies, is competent, brought up according to psychological principles, and has a broad worldview. Recently, the concept of "cultural competence" is often used in the education system in order to expand the worldview of students and develop the horizons of knowledge. A mature person with cultural competence is always in demand. In the learning process, attention should be paid to the perception, attention, cognition and understanding of the student. Teaching a child through cultural texts is very important. The article proves that the cultural competence of students is formed through the text. The article deals with the psychological foundations of increasing the cultural competence of students through the text.

Keywords: cognition, competence, text, cognitive area, culture, cultural studies, teaching.

Абилда Улбала¹

¹125 High School, Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ТЕКСТ

Аннотация. В настоящее время система образования вышла на новый уровень. Современная система образования тоже поставила перед собой цель. Это подготовка свободно мыслящего человека, имеющего собственные мысли, овладевшего всеми компетенциями, компетентного, воспитанного по психологическим принципам, имеющего широкое мировоззрение. В последнее время понятие «культурная компетентность» часто используется в системе образования с целью расширения мировоззрения учащихся и развития кругозора знаний. Зрелый человек с культурной компетентностью всегда востребован. В процессе обучения внимание должно быть обращено на восприятие, внимание, познание и понимание ученика. Обучение ребенка через культурные тексты очень важно. В статье доказывается, что культурологическая компетентность студентов формируется через текст. В статье рассматриваются психологические основы повышения культурной компетентности учащихся посредством текста.

Ключевые слова: Познание, компетентность, текст, когнитивная область, культура, культурология, обучение.

Келін түсті 19 Қаңтар 2023